

„CAUSA UNIONIS, CAUSA FIDEI, CAUSA REFORMATIONIS
IN CAPITE ET MEMBRIS”

TANULMÁNYOK A KONSTANZI ZSINAT 600. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

„CAUSA UNIONIS,
CAUSA FIDEI, CAUSA
REFORMATIONIS IN
CAPITE ET MEMBRIS”

TANULMÁNYOK A KONSTANZI ZSINAT
600. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Lektor: ?

Szerkesztette: Bárány Attila
Pósán László

Támogatók:

?

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

ISBN ?

Felelős kiadó: a Printart-Press Kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő: Pósán László

Grafikai-nyomdai előkészítés: Szabó Balázs

Nyomdai munkálatok: Printart-Press Kft.

Tartalomjegyzék

Előszó	7
A konstanzi zsinat és Európa	
Bárány Attila: <i>A Luxemburg-ház nyugati (angol, francia, burgundi) kapcsolatai 1378 és 1416 között</i>	10
Bubnó Hedvig: <i>Kaszília küldöttsége a konstanzi zsinaton</i>	36
Csukovits Enikő: <i>A konstanzi zsinat, mint könyvvásár és tudományos fórum</i>	52
Györkös Attila: <i>Francia egyházpolitikai törekvések a skizma idején és a konstanzi zsinaton</i>	60
Kiss Gergely: <i>Magyar követség a pisai zsinaton? XII. Gergely és Magyarország kapcsolata 1408-1409-ben</i>	70
Kondor Márta: <i>Magyar király a német trónon: Luxemburgi Zsigmond birodalmi kancelláriája és a királyi tanács (1410-1419)</i>	83
E. Kovács Péter: <i>Imperia az imperiumban</i>	101
Maléth Ágnes: <i>A schisma előidézői? Az avignoni pápaság megítélése a modern magyar történetírásban</i>	117
Orosz István: <i>Európa a konstanzi zsinat korában</i>	129
Pósán László: <i>A Német Lovagrend, a lengyel és a litván állam közötti konfliktus a konstanzi zsinaton</i>	144
Prajda Katalin: <i>A Magyar Királyság és a Firenzei Köztársaság diplomáciai kapcsolatai a Zsigmond-korban</i>	161
Egyház-és jogtörténet	
Érszegi Géza: <i>„...az ország szabadságát a konstanzi egyetemes zsinaton esküvel megerősítették, ahogy az a róla kiadott bullában világosan olvasható”</i>	176
Fedeles Tamás: <i>A Camera Apostolica és a magyar egyházi javadalmak a konciliarizmus időszakában</i>	189
Romhányi Beatrix: <i>A konstanzi zsinat és a ferences obszervancia megjelenése Magyarországon</i>	210
Tusor Péter: <i>A konstanzi bulla „alkalmazása”. A magyar királyi főkegyúri jog a 15-16. században</i>	219
Magyarország a konstanzi zsinat idején	
Gulyás László: <i>Luxemburgi Zsigmond jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezései</i>	242

Kálnoki-Gyöngyössy Márton: „Gazdag föld – szegény ország”: magyarországi aranytermelés és aranypénzverés Luxemburgi Zsigmond korában	255
Kordé Zoltán: Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában	269
Sebők Ferenc: A konstanzi zsinat a modern magyar történetírás tükrében	278
C. Tóth Norbert: A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején	289

Bárók, főpapok, humanisták, címerek

Árvai Tünde: „Magnus comes de Hungaria” – Garai Miklós nádor Nyugat-Európában	316
Bozzay Réka: Magyar diákok egyetemjárása a Luxemburgi Zsigmond korában	328
Gyulai Éva: A Magyar Királyság címere Anjou Renée heraldikai reprezentációjában	341
Jékely Zsombor: Címerkönyvek és címereslevelek: magyar nemesi címerek a konstanzi zsinat idején	357
Kiss Farkas Gábor: Konstanztól Budáig: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus	369
Novák Ádám: A sasember fia. Egy főúri család és familiája Luxemburgi Zsigmond kíséretében	383
Prezenszki Erzsébet: Bajoni István, egy XV. századi humanista főpap életpályája	395
Véber János: Barius Miklós, egy humanista műveltségű főpap a 15. század közepén	408

Hadtörténet, hadszervezet, haditechnika a konstanzi zsinat korában

Fodor Pál: Az oszmán hadszervezet a 15. század első felében	418
B. Szabó János: A huszita hadviselés batása és adaptációja Kelet-Közép-Európában	426
Veszprémy László: Zsigmond és a husziták küzdelmének első éve. A hadvezér és diplomata konfliktusa	436

Előszó

„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”

A konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének munkatársai 2014. november 5-7. között tudományos konferenciát szerveztek. Jelen kötetünk az ott elhangzott előadások többségének írott változatát tartalmazza. A konferencia megrendezését lehetővé tevő pályázati források rendkívül szűkre szabott elszámolási határideje miatt azonban néhány előadás, mivel írott változata nem, vagy csak későn készült el, sajnos kimaradt a kötetből. Az e fölötti szomorúságot viszont ellensúlyozza talán az a tény, hogy ilyen nagyszámú tanulmányt magában foglaló kötet, alig pár héttel a konferenciát követően, még soha nem készült. Köszönjük minden előadónak és szerzőnek, hogy együttműködő partnerek voltak ehhez a rendkívül gyors munkához.

Annak, hogy Debrecenben egy ilyen konferencia szervezésébe fogtunk, több oka is volt. Egyrészt a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében már évek óta folyik Luxemburgi Zsigmondnak és korának kutatása. 1997-ben nemzetközi konferenciát tartottunk „Sigismund Tagung 1387-1997” címmel, ahol képviseltette magát a német kutatás – Jörg K. Hoensch előadása a Zsigmond-kutatás újabb útjait határozta meg („Schwerpunkte der Sigismund-Forschung nach 1945”) – illetve a magyar középkorkutatók közül Engel Pál és Kubinyi András is. A közönség soraiban részt vett Bak János (Central European University), illetve az amerikai medievisták közül a magyar történelem iránt talán leginkább elkötelezett James Ross Sweeney (Penn State University) is. (A konferencia idegen nyelvű tanulmánykötete néhány évvel később, 2000-ben jelent meg Gunst Péter és Tilmann Schmidt szerkesztésében, *Das Zeitalter König Sigmunds in Ungarn und im Deutschen Reich*. címmel (Debrecen, 2000.) Az akkori előadók közül többen – példának okáért Draskóczy István – a mostani, 2014. évi konferencián is szerepeltek. A konstanzi zsinat korának Európáját bemutató széles körképű plenáris nyitó előadást Orosz István akadémikus, professor emeritus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke tartotta.

Másrészt a 600 éves évforduló alkalmából megrendezett tudományos konferenciával a Debreceni Egyetem egyúttal csatlakozni kívánt a német történetírás azon projektjéhez („Das Konziljubiläum 2014-2018. 600 Jahre Konstanzer Konzil”, <http://www.konstanzer-konzil.de>), amellyel a konstanzi zsinat évfordulójára emlékeznek. A Konzilstadt Konstanz program egészen 2018-ig tart, és ezzel a kötetrel – illetve ennek majd egy idegen nyelven kiadandó változatával –

magyar családok heraldikai reprezentációjára.⁴⁵ A címerfestés munkáját azonban minden esetben csak heraldikailag képzett miniátor végezhetette el, ami magyarázza, hogy egy-egy sikeres festő miért kaphatott sorozatos megbízásokat.

A konstanzi zsinat időszakának hatása a magyar nemesi címerhasználatra egyértelműen lemérhető. A Konstanzban kapott címerekkel a nemesi családok által megrendelt műalkotásokon is gyakran találkozunk. Például a Somkerek család tagjai feltehetően a Konstanzban nyert címereslevél ábráját mutathatták meg annak a kőfaragónak, aki geryeszegi családi templomuk kapuja fölé címerüket kifaragta.⁴⁶ Az újonnan nyert heraldikai emblémák más családok reprezentációjában is megjelentek, pl. a szintén erdélyi Suki-család esetében nem csak magyarszováti templomuk díszítőfaragványain, de a gyulafehérvári székesegyháznak adományozott díszes kelyhen is.⁴⁷ És a korszakban ugyanezek a címerek voltak az elhunyt családtagok nyugalomát őrző sírkövek legkedveltebb díszei is.⁴⁸ Perényi János 1438–39-ben, közvetlenül testvére halála után faragtatott vörösmárvány sírköve Töketerében ugyanazt a rendjelekkel kiegészített heraldikus ábrázolást tartalmazza, amelyet a portugál herold címereskönyve a család címereiről már a konstanzi zsinat idején dokumentált.⁴⁹ A nemesi és bárói reprezentációs szándék, és emlékezetük megőrzésére való törekvés számos hasonló emléket hozott létre, amelyek a címereslevelekkel és címerkönyvekkel együtt a heraldika gazdag tárházát hagyták a késői utókorra.

⁴⁵ Ezt hangsúlyozza többek között *Fügedi Erik: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmái.* Bp. 1974. 148–150.

⁴⁶ *Weisz Szidónia: The Price of Fidelity. Donations of Coats of Arms for Nobles from Transylvania during the reign of King Sigismund of Luxemburg* MA Thesis. Central European University Bp. 2007. 92.

⁴⁷ A család művészeti pártolásáról és heraldikai reprezentációjáról l. *Jékely Zsombor: European Patterns of Patronage in Medieval Transylvania: The Suki Family.* In: *Confluente. Repere europene in arta transilvaneana / Convergences. European Landmarks in Transylvanian Arts.* Eds. Daniela Dâmböiu – Julia Mesea. Sibiu 2007. 17–24.

⁴⁸ *Engel Pál – Lővei Pál – Varga Lívnia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg.* Acta Historiae Artium 30. (1984) 33–63.

⁴⁹ *Sigismundus-katalógus* (2006) i. m. 348–350. kat. 4.52–4.53. (Lővei Pál)

Kiss Farkas Gábor Konstanztól Budáig: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus

A konstanzi zsinat magyar kapcsolatainak számbavételénél megkerülhetetlen (id.) Pier Paolo Vergerio (1370–Buda, 1444) alakja. Bár a zsinaton nem játszott központi szerepet, a historiográfiai és irodalomtörténeti hagyomány nagy fontosságot tulajdonít annak a ténynek, hogy Zsigmond királlyal ismeretséget kötve Magyarországon, Budán telepedett le élete utolsó, mintegy húsz évében. Mikor Zsigmond udvarához csatlakozott, már elismert humanistaként tartották számon, és joggal merült fel a kérdés, hogy milyen kapcsolat fűzte őt a magyarországi humanizmus kezdeteihez, Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniushoz. Tanulmányomban rövid áttekintést nyújtok a korábbi szakirodalom megállapításairól, és néhány adalékkal próbálom kiegészíteni a Vergerio és a magyar humanizmus közti kapcsolatokról eddig ismert szórványos adatokat.

A humanizmus magyarországi megjelenése szorosan összefügg a XV. század első felének európai politikai eseményeivel. Nem kerülheti el figyelmünket az a két meghatározó folyamat, amelynek eredményeképp az európai államok szoros és állandó diplomáciai kapcsolatokat építettek ki, és tartottak fenn egymással. Egyrészt a konstanzi zsinat (1414–1418), amelynek köszönhetően sikerült nagyrészt felszámolni a katolikus egyházszakadást, kiváló lehetőséget nyújtott a különböző kontinensek országaiból érkező küldötteknek, hogy ezeknek az alapvetően vallási célú tanácskozásoknak az alkalmával azokhoz a kulturális – pl. nyelvi, stílusbeli – változásokhoz és eszmebeli módosulásokhoz is közelebb kerüljenek, amelyek a kor Európájának legfejlettebb térségéből, Itáliából áramlottak át a megelőző fél évszázad során. A konstanzi zsinatot követő egyházegyesítési törekvések (a bázeli zsinat – 1431–32,¹ később a keleti egyházzal szembeni skizma felszámolására kísérletet tevő ferrarai-firenzei zsinat – 1438–39, illetve az eretnek huszitizmussal szemben folytatott állandó teológiai és diplomáciai csatározás) újabb alkalommal szolgáltak arra, hogy a szellemi kapcsolatok tágabb közegben is érvényesülhessenek, vagyis ne pusztán

¹ Tanulmányom A magyarországi humanizmus kezdeteiről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster) címmel a *Convivium Pajorin Klára* 70. születésnapjára. Szerk. Békés Enikő, Tegyei Imre. Debrecen-Budapest 2012. című kötetben megjelent tanulmányt egészíti ki. A bázeli zsinat fontosságára a humanizmus terjesztésében legutóbb Pajorin Klára utalt: *A bázeli zsinat hatása Magyarországon (Görögök, görög tudósok és a korai magyar humanizmus), Irodalomtörténeti közlemények* 115. (2011) 3–26.

a középkort meghatározó skolasztikus típusú, rendi és egyetemi keretek között jöhessenek létre, hanem azon túl is éreztetethessék hatásukat.²

A másik fontos momentumot az első rigómezei csata (1389) és a nikápolyi ütközet (1396) után kialakult társadalmi-politikai viszonyok jelentik. A két összecsapás után ugyanis a török terjeszkedés már közvetlenül a nyugati kereszténységet fenyegette, s ebben a helyzetben a közös ellenállás megszervezése nem csupán politikátörténetileg vált jelentékennyé, hanem kulturális szempontból is, hiszen az oszmán előretörés által közvetlenül sújtott területek (elsősorban Itália – Velence és a Pápaság, Magyarország, Német-Római Birodalom, Lengyelország) írástudói számára ez egyszerre alapvető érintkezési pontként is szolgált.

A nem földrajzi szempontok szerint elgondolt, hanem politikai és kulturális egységként tekintett Európa eszméje a kor egyik legfontosabb diplomatájának, Aeneas Sylvius Piccolomininak (a később II. Pius pápának) az írásaiiban hasonlóképp a közös fenyegetés gondolatából született meg, amely ideológiáját tekintve a középkori kereszties hadjáratok eszmeiségéhez nyúlt vissza.³ E diplomáciai jellegű kapcsolatok fontosságát a magyarországi humanizmus genezisében Huszti József hangsúlyozta, külön kiemelve Pier Paolo Vergerio személyét.⁴ Huszti Vergerio jelentőségét mindenekelőtt abban látta, hogy a 15. századi líterátor Zsigmond magyar király kancelláriájához csatlakozva elsőként segíthette a humanista írásformák terjedését a magyarországi scriptoriumokban. „Vergerio nélkül Vitéz János humanista voltát megmagyarázni nem tudom ... Úgy gondolom, hogy Vergerio nélkül nincsen Vitéz János, Vitéz nélkül nincs Janus Pannonius” – írta már Janus-monográfiájában is.⁵ Zsigmond király, aki élete során

² Johannes Helmrath: Diffusion des Humanismus und Antikerezeption auf den Konzilien von Konstanz, Basel und Ferrara/Florenz. In: Die Präsenz der Antike im Übergang vom Mittelalter zur frühen Neuzeit. Szerk. Ludger Grenzmann. Göttingen 2004. 9-54. A magyar szakirodalomból ld. még Kisrty Zsuzsanna: „Raising the dead to raise the money for the living”. In: Strategies of remembrance. Szerk. Lucie Dolezalova. Newcastle 2009.

³ Nancy Bisaba: Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks. Philadelphia 2004; Margaret Meserve: Empires of Islam in Renaissance Historical Thought. Cambridge, Mass. 2008; Johannes Helmrath: Pius II. und die Türken. In: Europa und die Türken in der Renaissance. Szerk. Bodo Guthmüller, Wilhelm Kühlmann. (Frühe Neuzeit 54.) Tübingen 2000. 79-137; Pajorin Klára: Kereszties hadjáratok és a humanizmus megjelenése Magyarországon. Irodalomtörténeti közlemények 110. (2006) 3-14.

⁴ Huszti József: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdetei. Filológiai Közlemények 1. (1955) 521-533. Huszti József posztumusz cikke valójában 1941-ben elhangzott akadémiai székfoglalója, így megelőzi Kardos Tibor Huszti elképzelését tovább fejlesztő értekezését (Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Budapest 1955.)

⁵ Huszti József: Janus Pannonius. Pécs 1931. 20. A probléma Huszti már pályája kezdetétől foglalkoztatta, ld. uő.: Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában. Egyetemes Philológiai Közlemények 43. (1919) 96-107, 220-238.

szinte folyamatosan utazott, s majd egész Európát bejárta, Vergerio mellett számos más nagyírú itáliai humanistától is kapott dedikált műveket. Csupán a legjelentősebbeket említve: Ciriaco d'Ancona, Francesco Barbaro, Maffeo Vegio vagy Antonio Beccadelli, akit 1432-ben költővé koronázott, de közülük Vergerio az egyetlen, aki tartósan Magyarországon telepedett le. Huszti Vitéz és Vergerio között a személyes kapcsolat fontossága mellett, a humanista nevelési elvek hatását is kiemelte Mátyás király és Janus Pannonius neveltetése kapcsán, továbbá azt is valószínűsítette, hogy Vergerio könyvtára Vitéz Jánoshoz kerülhetett.

Összefoglalva, a magyar humanizmus eredetével kapcsolatban két, egymással párhuzamos elméletről lehet beszélni, amelyek ha nem is mondanak ellent egymásnak, a hangsúlyt mégis máshová helyezik. A XIX. század utolsó harmadában Georg Voigt klasszikus összefoglaló művében, a *Die Wiederbelebung des klassischen Alterthums*-ban a magyar humanizmus szülőatyjaként Aeneas Silvius Piccolominit nevezte meg,⁶ bár a humanizmus magyarországi népszerűsítésében nagy szerepet tulajdonított olaszságának, és az érdekellentét ebből fakadó hiányának. Ezzel a végső soron nem olasz, hanem bécsi eredettel áll szemben Pier Paolo Vergerio szerepének hangsúlyozása. Ez utóbbit elsőként Leonardo Smith, Vergerio leveleinek kiadója fogalmazta meg 1934-ben, művének egyik hosszú lábjegyzetében. L. Smith munkájában arra a megállapításra jutott, hogy mind a magyar humanizmus atyja (Vitéz), mind a lengyel humanizmus (Sanoki Gergely) Vergerio tanítványa volt.⁷ Ez a tézis lett aztán Huszti József akadémiai székfoglalójának fő témája 1941-ben (de csak 1955-ben jelenhetett meg), valamint Kardos Tibor neves humanizmustörténetének több állítása is és ennek a tézisnek a jegyében fogant. Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy e tetszetős, és az Aeneas Silvius-féle eredethez képest autochton elképzelésnek akad egy szépséghibája. Ahogyan arra nemrégiben Pajorin Klára is rámutatott, a Vitéz János és Pier Paolo Vergerio között feltételezett személyes kapcsolat alátámasztására meglehetősen kevés bizonyíték áll a rendelkezésünkre, vagyis ezen állítás csak kevéssé megalapozott.⁸ Gondoljunk például arra, hogy Vergerio

⁶ Georg Voigt: Die Wiederbelebung des klassischen Alterthums. Berlin 1893. Bd. 2., 315. Aeneas Silvius szerepéről a humanizmus közvetítésében legutóbb ld. Johannes Helmrath: Vestigia Aeneae imitari. Enea Silvio Piccolomini als Apostel des Humanismus, Formen und Wege seiner Diffusion. In: Diffusion des Humanismus. Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten. Szerk. Johannes Helmrath, Ulrich Muhlack, Gerrit Walther. Göttingen, 2002. 99-141 és Gianni Zippel: Enea Silvio Piccolomini e il mondo germanico. Impegno cristiano e civile dell'umanesimo. La Cultura 19. (1981) 267-350.

⁷ Pier Paolo Vergerio: L'Epistolario di Pier Paolo Vergerio. Szerk. Leonardo Smith. Roma 1934. 390.

⁸ Pajorin Klára: Vitéz János műveltsége. Irodalomtörténeti közlemények 108. (2004) 533-540.

minden jel szerint nem rendelkezett királyi titkári funkcióval, ahol egyébként hatással lehetett volna a hivatalos írásbeliségre. Egyetlen adatot ismerünk szerepének megnevezésére, amelyet Florio Banfi mint hivatali funkciót prezentált: a *De ingenuis moribus* egyik bolognai másolójától származó explicit-bejegyzés szerint Vergerio a másolás időpontjában – nem tudjuk mikor – referendarius⁹ volt a császárnál: ilyen funkciót azonban nem ismerünk. Úgy tűnik, 1426 után már egyáltalán nem jelentkezett a politikai életben, s ezt követően Zsigmond sem vitte magával útjaira.¹⁰

Ki is volt Vergerio, hogy a kutatás ekkora szerepet tulajdonít jelenlétének Zsigmond környezetében? Az isztriai, koperi születésű humanista életének első korszaka alapvetően Padovához, és az ott uralkodó Carrara-családhoz volt köthető, egy történeti kompilációt is összeállított a család tetteiről.¹¹ A 14.-15. század egyik legnépszerűbb nevelési értekezésében, a *De ingenuis moribus*ban Padova urának, Francesco Carrarának fia, Ubertino Carrara számára rögzítette az ifjak nevelésének legfőbb alapelveit. Kulturális kánonjában a hagyományos morálfilozófiai kérdések mellett nagy szerepet szánt újszerű elméleti ismereteknek, mint a filozófia, retorika, poétika, vagy a hét szabad művészet tanításának, és a gyakorlati tudományoknak, a hadászatnak és a sportnak is.¹² Nevelési eszményei teljesen világiasak, teológiai stúdiumokat egyáltalán nem említette, és az elméleti tudásszerzésnél és kiemeli a „civilis scientia”, „polgári tudás” hasznát. Értekezése a 15. század egyik nagy könyvsikere lett, művét több mint 100 kézirat hagyományozza, és az inkunábulumkatalogusok szerint 30 nyomtatott kiadása jelent meg 1500-ig, egy kivételével mind Itáliában.¹³ Vergerio

⁹ Vatikáni könyvtár, Barb. Lat. 1952, 110v: „nunc serenissimi Imperatoris referendarius.” *Florio Banfi*: Pier Paolo Vergerio il Vecchio in Ungheria (3). Archivio della Società Mattia Corvino (Supplemento a Corvina) 2. (1940) 17.

¹⁰ *Banfi, F.*: Vergerio (3) i.m. 17-21.; vö. *Vergerio, P. P.*: L'Epistolario i.m. 379. Vergeriőről ld. még *Solymsi Milda*: Pier Paolo Vergerio e Coluccio Salutati. *Verbum* 4. (2002) 147-163.

¹¹ A legterjedelmesebb Vergeriőnek tulajdonított mű, a *Historia principum Carrariensium szerzőségét* Leonardo Smith, leveleinek kiadója elvitatta tőle (*Vergerio, P. P.*: L'Epistolario i.m. 492), Carmela Marchante pedig megvédte (*Carmela Marchante*: Ricerche intorno al 'De Principibus Carrariensibus et gestis eorum liber'. Firenze 1946.) A szöveg kiadását ld. *Pier Paolo Vergerio*: De principibus Carrariensibus et gestis eorum liber. Kiad. Attilio Gnesotto. Padova 1925 (klny. az Atti e memorie dell'Accademia di Scienze, Lettere ed Arti in Padova, ns. 41, 1925-ből).

¹² Az elterjedtségéről ld. *David Robey*: Humanism and Education in the Early Quattrocento: The *De ingenuis moribus* of P. P. Vergerio. *Bibliothèque d'humanisme et Renaissance* 42. (1980) 27-58. Új angol fordítást ld. *Humanist educational treatises*. Szerk. Craig Kallendorf. Cambridge, Mass. 2002. 1-45. Latin kiadását ld. *Pier Paolo Vergerio*: Ad Ubertinum de Carraria de ingenuis moribus et liberalibus adolescentiae studiis liber (Codicum conspectum recognovit breuique adnotatione critica instruxit Carlo Miani). *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* ns. 20-1. (1972-3) 183-251.

¹³ Ld. *Robey, D.*: Humanism i.m. 56-57.; az inkunábulumokra an *Incuabile Short Title Catalogue* adatait

írta emellett az első reneszánsz szelleműnek nevezhető latin komédiát, *Paulus* címmel, amely a későbbi reneszánsz és korai újkor iskoladramák előzményének tekinthető.¹⁴ Görögből készített fordításai, Arrianosz Nagy Sándor-története és a hippokratészi esküszöveg tanúskodnak arról, hogy Vergerio igen korán, Guarinóval és Leonardo Brunival egy időben elsajátította a görög nyelv alapjait, még akkor is, ha fordításait a következő humanistageneráció már nem tartotta teljesen sikeresnek.¹⁵

Pályájában komoly törést jelentett, amikor Velence 1405-ben elfoglalta Padovát, és az uralkodó Carrara-családnak udvarával együtt menekülnie kellett. Vergerio Rómában állt szolgálatba, Francesco Zabarella kardinális kíséretében. Azt, hogy ezt követően miként találkozott egymással Vergerio és Zsigmond magyar király, Florio Banfi írta meg részletesen, rövid ismertetésünkben rá támaszkodunk. 1411-12-ben Zsigmond Friuli irányában háborút kezdett Velence ellen, és 1412 októberében a király maga is itáliai útra indult udvarával. A háborút Velencével kötött megegyezés zárta le 1413 áprilisában, és Zsigmond itáliai kapcsolatai ezt követően lettek intenzívebbek. 1413 októberében Zsigmond tárgyalásokat kezdett XXIII. János pápával Francesco Zabarella és Antonio de Challant kardinálisok részvételével, amelyet az a Lodiban, 1413 decemberében kötött megállapodás zárt le, amelynek révén kitzűzték az egyetemes zsinat helyét és idejét, Konstanzba, 1414. nov. 1-re.¹⁶ Zabarella kíséretében már ekkor jelen voltak fontos humanisták, mint Manuel Chrysoloras, a görög nyelv itáliai elterjesztésének apostola. Vele Zsigmond olyan közeli viszonyba került, hogy 1414. június 15-én familiárisává nevezte ki.¹⁷ Vergerio Francesco Zabarella kardinális kíséretében érkezett Konstanzba 1414. október 18-án, majd 1414. október 28-án XXIII. János és kancellárjai is megérkeztek (Poggio Bracciolini, Antonio Loschi, Leonardo Bruni). Zsigmond 1414. december 24-i érkezése után elkezdődhetett a zsinat érdemi munkája. Vergerio számára bizonyosan komoly törést

használtam. A *De ingenuis moribus* kívül csak a hippokratészi esküszöveg fordítása (*Iusiurandum*) jelent meg Vergeriőnek tulajdonítva a 15. században.

¹⁴ Erről ld. *Michael Katscher*: Pier Paolo Vergerio and the 'Paulus', a Latin comedy. New York-Vienna 1998 és *Hermann Walter*: Il Paulus di Pierpaolo Vergerio e la commedia elegiaca Baucis e Traso. *Studi Umanistici Picensi* 15. (1995) 241-253.

¹⁵ A Hippokratész-fordításra ld. *Fabio Stok*: Pier Paolo Vergerio, Niccolò Peroni e la traduzione del Giuramento di Ippocrate. *Studi Umanistici Picensi* 18. (1998) 167-75. Arrianosz-fordításra, és Piccolomini tette hatására ld. *Gilbert Tournoy*: La storiografia greca nell'Umanesimo: Arriano, Pier Paolo Vergerio e Enea Silvio Piccolomini. *Humanistica Lovaniensia* 55. (2006) 1-8.

¹⁶ *Banfi, F.*: Vergerio (2) i.m. 2.

¹⁷ *Banfi, F.*: Vergerio (2) i.m. 10 n. 11. Forrásához (*Raymond-Joseph Loenertz*: Les dominicains byzantins Théodore et André Chrysoberghès. *Archivum Fratrum Praedicatorum* 9. (1939) 12-16.) sajnos nem jutottam hozzá.

jelentett Manuél Chrysoloras 1415. április 15-én bekövetkezett váratlan halála, akinek sírfeliratát is ő szerkesztette meg, ma is látható Konstanzban, az egykori dómokos kolostor helyén.¹⁸

Vergerio számára más szempontból is fontos momentum Chrysoloras halála: a bizánci tudós Zsigmond familiárisa volt, és helyét, úgy tűnik, Vergerio veszi át. 1415. július 15-én Vergeriót a zsinat beválasztotta a tizennégy „procurator generalis et specialis” közé, akik Zsigmondot Perpignanba kísérik, hogy meggyezést alkudjanak ki XIII. Benedek ellenpápával.¹⁹ 1415. júliusa és 1417 januárja között Vergeriónak nyoma vész a konstanzi aktákban, és valószínű Banfi feltételezése, hogy Zsigmond kíséretében járta be Európát.²⁰ Visszatértekor nyíltan is patrónusi kört vált Vergerio, amikor az új pápaválasztás mikéntjéről kirobbanó vitában két nagy párt bontakozik ki: Zsigmond és az őt támogató észak-európai kardinálisok, akik előbb egyházi reformot szeretnének, és utána pápát választani, valamint a déli, latin kardinálisok, akik előbb pápát választanának. Vergerio, mint „utriusque iuris ac medicine doctor necnon laureatus poeta” merészen nyílt vitát javasolt, és három állítással lépett fel, amelyeket templomok ajtajára (affixe valvis ecclesiarum) ragasztott ki: 1. a schismát támogatja, aki a zsinat nélkül akar pápát választani. 2. A „reformatio in capite” azt jelenti, hogy előbb kell bekövetkezni az egyházreformnak, utána az egyházfő választásának. 3. A vitát a választásról el kell napolni. E három tézissel az isztriai humanista nyíltan elszakadt korábbi pártfogójától, Francesco Zabarella kardinálistól, aki a latin párt vezéralakja volt, és Zsigmond oldalára állt. A pozícióváltás nem sikerült tökéletesen, mert Vergerio megfutamodott a vitától, amikor az ellenpárt három egyházjogászt és három teológust állított volna ki ellene,²¹ s emiatt, mint Fillastre kardinális naplója mondja, „sokak vakmerőnek gondolták az említett Petrus Paulust, és kinevették”.²²

¹⁸ Ld. Hartmut Wulfram: Ein Heilsbringer aus dem Osten. Manuel Chrysoloras und seine Entindividualisierung im italienischen Frühhumanismus. In: Byzanzrezeption in Europa. Szerk. Fosteini Kolovou. Berlin-Boston 2012. 94-95.

¹⁹ Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Szerk. Joh. Dom. Mansi. 27. köt. Velence 1784. 769; Banfi, F.: Vergerio (2) i.m. 13 n. 21.

²⁰ Zsigmond itineráriumaikról ld. Engel Pál: Királyok és királynék itineráriumaik, 1382-1438. Kieg. C. Tóth Norbert. Budapest 2005. 55-159.

²¹ Szövegüket ld. Acta Concilii Constanciensis, 3. Bd., Die drei Päpste und das Konzil, Schriften zur Papstwahl. Szerk. Heinrich Finke. Münster 1926. 668-669, az ezt követő válaszokkal, uo., 669-670.

²² „Petrus Paulus Italicus ... obtulit se publice impugnaturum die Veneris p.f. corporis Christi que fuit XI junii in loco nationis Germanie, et super hoc posuit cedulas in valvis ecclesiarum, propter quod cardinales aliqui et plures ex nationibus Italie et Gallie propter hoc congregati constituerunt de qualibet illarum nationum sex doctores, tres theologos et tres iuristas.” Heinrich Finke: Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils. Paderborn 1889. 202.

Zsigmond végül Zabarella kardinális drámai erejű szónoklatának hatására elfogadta, hogy előbb válasszanak pápát, és 1417. szeptemberében a kardinális el is hunyt, így elhárult minden akadálya, hogy Vergerio teljesen Zsigmond szolgálatába állhasson. Ettől kezdve többször felbukkan neve Zsigmond környezetében: a cseh elleni keresztes hadjárat bulláját láttatja, Prágában a huszitákkal szembeni orátorként lép fel, és több magyarországi oklevélben feltűnik 1424-25-ben.²³

Vergerio 1420 utáni humanista tevékenységéről csak az Arrianoszfordításának Zsigmondhoz szóló ajánlása, és három rövid anekdota tanúskodik, amelyeket moralizáló értelmezéssel látott el, és két levélbe foglalt. Ezek közül azonban csak a második levél egyértelműen 1420 utáni, mert a cseheket és lengyeleket összehasonlító novellát Smith csak a témája alapján tette erre az időszakra.²⁴ Meglehetősen bizonytalan emlékek állnak csak rendelkezésünkre Vergerio magyarországi hatásáról: egyrészt Sanoki Gergely Filippo Buonaccorsi által írt életrajzában bukkan fel Vergerio, mint a váradi püspöki udvar vendége, de sajnos egy kronológiai képtelenség közepén.²⁵ A Buonaccorsi által negyven év távlatából leírt helyzet, ahogy azt már többen elemezték, nem következhetett be. Az egyik jeles résztvevő, a krétai Filippo Podocataro csak 1445 után járhatott Váradon, Vergerio viszont már 1444-ben meghalt, így egyidejűleg semmiképp sem lehettek volna Váradon. Ráadásul ekkor még Vitéz sem volt püspök: mai tudásunk alapján ez a szümpozion inkább Giovanni de Dominis váradi püspök udvarát írhatja le, és nem Vitéz Jánosét.²⁶

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Callimachus mintegy 40 évvel a felidézett események után írt, úgy, hogy nem volt élő résztvevő a környezetében. Könnyen lehet, a Callimachus által leírt találkozó nem több mint egy valószínűleg elbeszélés szerinti Callimachus elbeszélése szerint Vergerio

²³ Uo., 203: „ille autem Petrus Paulus fuit reputatus a pluribus temerarius et derisus”

²⁴ Az adatokra ld. Banfi, F.: Vergerio (3) i.m. 19-21.

²⁵ Vergerio, P. P.: L'Epistolario i.m. 388-395. A novellákat legutóbb elemezte Pajorin Klára: Per la storia della novella: due narrazioni umoristiche e un frammento di racconto di Pier Paolo Vergerio. In: Syntagma. Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy. Szerk. Dirk Sacré, Jan Papy. Leuven 2009. 33-45.

²⁶ A téma nagy irodalmából ld. Toldy Ferenc: Szánoki Gergely Magyarországon, és Callimachus történetirői hitelessége. Új Magyar Musaeum 10. (1860) 183-193 (Toldy még teljesen hiteles forrásnak tekinti Callimachust); Klaniczay Tibor: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete. Budapest 1993. 27-37. Toldy kutatásainak történetéről ld. Olasz József: Szánoki Gergely. Irodalomtörténeti közlemények 13. (1903) 169-187.; magyar kapcsolatairól: Balázs Mihály: Veronai Gábor és Szánoki Gergely verses vitája. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 18. (1981) 3-9. Vö. Kristóf Ilona: Egy lengyel humanista Magyarországon - Az elfeledett Szánoki Gergely. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Historiae 23. (2006) 21-32.

azt a témát vetette fel (c. 19), hogy Charondas törvénye szerint, aki egyszer már megözvegyült, ne házasodjon újra, mert ha házassága szerencsés volt, nem érdemes kísérteni a szerencsét, ha pedig szerencsétlen, örülnék kell tartani, hogy nem tanult a rossz tapasztalatból.²⁷ A választott vitatéma, Charondas törvénye a házasságról, hogy akinek házassága egyszer véget ér, az ne házasodhasson újra mert aki kétszer téved ugyanabban a dologban, joggal lehet esztelennek nevezni, csak Diodorus Siculusnál maradt fenn (prózában: 12, 12; versben: 12, 14),²⁸ és történeti műve 12. könyvének a vita feltételezett idejében még nem létezett latin fordítása.²⁹ Callimachus fordítása szó szerint követi Diodórosz prózai variánsát, és nehéz elképzelni, hogy nem az eredeti görög szövegből dolgozott. Ez persze nem zárja ki, hogy Vergerio egykor olvasta a görög szöveget eredetiben, (ha ugyan hozzájutott a szöveghez),³⁰ Szánoki Gergely erre emlékezett, és Callimachus visszakereste a locust, de ez nem látszik túl valószínű lehetőségnek. Gyanúra adhat okot a történet hitelességével kapcsolatban az is, hogy Callimachust Szánoki Gergelyt, a magasztalt püspököt életrajzában máshol is görög forrásokból (Diogenész Laertioszból) vett anekdotákkal ékesíti fel.³¹

²⁷ Ezt már Leonardo Smith is feltételezte: *Leonardo Smith: Note cronologiche vergeriane*. Archivio Veneto ser. 5. 4. (1928) 127.; *Pajorin Klára: Alcuni rapporti personali di Pier Paolo Vergerio in Ungheria*. In: *L'umanesimo latino in Ungheria*. Kiad. Adriano Papo, Gizella Németh Papo. Budapest 2005. 45-52.; *Pajorin K.: A bázeli zsinat i.m. 12-13. Megfontolandó Florio Banfi álláspontja, aki nem egyetlen, hanem több beszélgetést lát a Philippus Callimachus által leírt szimpozion mögött, amelyek 1440-1454 között, Szánoki Gergely magyarországi tartózkodása idején zajlottak le, több különböző helyszínen és résztvevővel. (Banfi, F.: Vergerio (3) i.m. 29, n. 31.)*

²⁸ *Philippus Callimachus: Vita et mores Gregorii Sanocei*. Kiad. Irmina Lichońska. Varsó 1963. 38: „ne quis, cui primum matrimonium feliciter cessisset, secundum iniret, illos vero, qui infortunati fuissent in primis nuptiis, loco insanorum ducendos, si iterum ea in re fortunam tentarent.” Callimachus forrásairól egyébként ld. *Thadilaeus Sinko: De Gregorii Sanocei studiis humanioribus*. Eos 6. (1900) 241-270.; *Adam Miodonki: Spicilegium Gregorianum*. Eos 13. (1907) 204-206. A vitában idézett másik charondasi törvény, a „szemet szemért” tilalma, szintén Diodórosztól származik. (Bibliotheca historica 12, 17)

²⁹ Prózában: Ἐφ' ἧν τὸς μὲν πρότερον γήμαντας καὶ ἐπιτυχόντας, δεῖν εὐήμεροῦντας καταπαύειν· τοὺς δὲ ἀποτυχόντας τῷ γάμῳ, καὶ πάλιν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀμαρτάνοντας, ἀφρονας δεῖν ὑπολαμβάνεσθαι. (Diodorus, Bibl. hist., 12, 12) Versben: Ἐἴτ' ἐπέτυχες γὰρ φησι γήμας τὸ πρότερον // Εὐήμερῶν καταπαύσον· εἴτ' οὐκ ἐπέτυχες, // Μανικὸν τὸ πείρας δευτέρως λαβεῖν πάλιν. (uo., 12, 14.)

³⁰ Poggio Bracciolini fordította le latinra 1449-50-ben az első öt könyvet, ez háromszor jelent meg 1472-85 között. Ld. *John Monfasani: George of Trebizond*. Leiden 1976. 69-70. Ezenkívül Stobaiosnál szerepelnek még Charondas törvényei, de nála csak annyit találunk, hogy a „az, aki mostohaanyát hoz a családba, legyen elátkozott, mert saját maga nyugtalanságának a szülője.” (Stob. serm. 42.)

³¹ Vincentius Obsopoeus az editio princepsben (*Diodorus Siculus: Historiarum libri aliquot*. Basel 1539. Aα 2v) Janus Pannoniusnak tulajdonít egy kéziratot, amely a kiadása forrásául szolgált. Ez a kézirat azonos lehet az ÖNB Suppl. gr. 30-cal, amelyet 1442-ben másolt Ióánnés Skutariótés Firenzében (*Ciapodi Ciaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára*. In: Janus Pannonius. Szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor. Bp. 1975. 194.). Vö. *Ciapodi-Gárdonyi Klára: Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Budapest 1984. 100-101. Alaposabb vizsgálatot igényelne, hogy ténylegesen igazolható-e Vitéz görög nyelvtudása, amelyet Ciapodiné Gárdonyi Klára e kézirat marginális bejegyzései alapján bizonyosnak vesz. De még ebben az esetben sem valószínű, hogy az 1442-ben másolt szöveg eljuthatott 1444-ig, Vergerio haláláig Budára.

Egy másik lehetséges bizonyítékot én magam vettem fel egy korábbi tanulmányomban. Johannes Tröster, a III. Frigyes udvarát elhagyni kényszerülő osztrák humanista 1454. szeptember 14-én levélben fordult Zrednai Vitéz Jánoshoz, amelyet az alábbi szavakkal kezdett: „Hogy itthoni, és kortárs emberekről szóljak, többen mesélték nekem, tisztelendő atyám, hogy annak a koperi születésű Pier Paolo Vergeriónak az volt a szavajárása, hogy *a balandók közt nincs üdvösebb dolog, mint a kiváló emberek barátjának lenni, és az ő tiszteletüket és szeretetüket kívívni*.”³² Tröster szorult élethelyzetéből adódóan patrónust keresett Vitéz személyében, és ez a gesztus, amellyel Vitéz előtt felidézte Vergerio szavajárását, azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy Vitéz jól ismerte Vergeriót. Külön erősíti ezt az értelmezést az, hogy Vergeriót, mint „domesticus”, és „nostris aevi”, a szerzővel azonos korban élő humanistát említi. A forrás ismertetése idején azonban Vergerio műveiben hiába kerestem az idézetet, amelyet Tröster Vergerio szájába ad, de az osztrák humanista Enea Silvio Piccolominihez fűződő korábbi szoros viszonyából arra a következtetésre jutottam, hogy Piccolomini lehetett a közvetítő a tíz évvel korábban elhunyt Vergerio és Tröster között.

A szóban forgó Vergerio-idézet azonban nem az isztriai humanistától származik, hanem egy sienaitól: magától Enea Silvio Piccolominitól. A Piccolomini-levelezés új kiadásának olvasása közben bukkantam ugyanerre a mondásra Piccolomini saját levelében, amelyet Zbigniew Oleśnicki krakkói érsekhez intézett 1443. áprilisában, Bécsből: „ugyanis az az én véleményem” – mondja Piccolomini – „*hogy a balandók közt nincs üdvösebb dolog, mint a kiváló emberek barátjának lenni, és az ő tiszteletüket és szeretetüket kívívni*.”³³ Tröster tehát szó szerint átvette bécsi patrónusának a megfogalmazását, és azt Vergerio szájába adva a Vitézhez való baráti közeledés eszközévé tette. A Tröster-levél alaposabb átnézése után nem csak ennek az egy mondatnak a Piccolominitól származó ihletésére derült fény, hanem több idézet kollázszerű beemelése is. Mikor Cicerótól, illetve Cicerón keresztül Platóntól Vitéz számára azt idézi Tröster, hogy „nem önmagunknak születünk, mint Plató mondta, hanem születésünk egy részét barátaink, egy részét pedig hazánk joggal követeli magáénak”, akkor

³² Vö. *Olasz J.: Szánoki i.m. 185-186*. Sajnos önmagában ez az adat sem perdöntő, mert Diogenész Laertiosz ismert lehetett Giovanni de Dominis és Vitéz számára Ambrogio Traversari 1437-től terjedő fordításából, ld. *Pajorin K.: A bázeli zsinat i.m. 10*.

³³ „Rectulere plurimi, Pater reverendissime, ut de domesticis nostrisque aevi gentibus dicam, Iustinopolitanum illum Petrum Paulum Vergerium semper id in ore sol[i]tū habuisse, nihil inter mortales felicius, quam praeclarorum hominum familiaritate potiri, ab hiis observari diligique.” Kiadását ld. A magyarországi humanizmus kezdeteiről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster). In: *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Szerk. Békés Enikő, Tegye Imre. Debrecen-Budapest 2012. 129-131 és *Szülőgyi Emőke Rita: Vitéz János mecénatúrája*. ELTE BTK PhD-dolgozat. Budapest 2012. 4. melléklet.

ehhez valószínűleg nem a cicerói forrást csapta fel (*de officiis*, 1, 7) az osztrák humanista, hanem Piccolomini levélgyűjteményét, aki ugyanezt idézi Johann von Eichnek írt levelében 1445. okt. 21-én.³⁴ Mikor önmagát sajátos módon „homuncio”-ként, „kisember”-ként prezentálja, szintén Piccolomini stílusesszékét használja, aki apjához szóló híres levelében használta ezt a kifejezést.³⁵ „Ingeniolum”-áról, „csekély szellem”-éről pedig Giuliano de Cesarininek írt 1434-ben a sienai humanista, amelyet 20 év múlva magára alkalmazott osztrák patronáltja, Tröster.³⁶ Tröster jól láthatóan legfontosabb stílusmintaként mestere, patrónusa, Enea Silvio Piccolomini leveleit használta, akinek a levélgyűjteménye már 1443 óta számos másolatban terjedt. Tröster levele tehát csak arról tanúskodik, hogy az osztrák humanista azt feltételezte, Vitéz ismeri Vergerio nevét, és tudja, hogy „domesticus” szerző, Magyarországhoz köthető, de művet ő maga nem ismert tőle.

A módszer, hogy a levelezéshez korábbi levélmintákat, formuláriumokat használjon fel egy szerző, nem ismeretlen jelenség a humanista levelezésben sem. Bár a középkori formuláriumok nyelvi kifejezésformái helyett az antikizáló stílus veszi át a fő szerepet, az alkotásmód nem sokban változik, pusztán a nyelvi bázis alakul át. Levelek mellett tulajdonképp bármilyen prózai mű is mintát adhat a megfogalmazáshoz; az egyetlen kritérium, hogy a stílus lehetőleg klasszicizáló legyen. Ez egyáltalán nem jelentette az aranykori, cicerói latinsághoz való ragaszkodást, a késő-ókor éppúgy adhat nyelvi mintát, ha a megfogalmazást a 15. századi szerző kellő retorikai erővel, hitellel rendelkezőnek érezte.³⁷ Sok példát találunk erre Vitéz János levelezésében is, amelyek közül néhányra már rámutatott Boronkai Iván is.³⁸ A példákat bőségesen lehet szaporítani, különösen az irodalmi igénnyel megfogalmazott, dedikációs levelekben.³⁹ Amikor azt írja:

„statui mittere tibi infirma mea, legenti potiora, ut cum inter excellentes illas

³⁴ Enea Silvio Piccolomini: Epistolarium saeculare. Kiad. Rudolf Wolkan, Adrianus van Heck. Città del Vaticano 2007. 140. „ea namque mea sententia est, ut nihil inter mortales felicius sit, quam proclarorum hominum familiaritate potiri, ab hisque diligenti et observari.”

³⁵ „nec enim nobis nati sumus, ut Plato dicebat, sed ortus nostri partem amici, partem patria vendicant”; Piccolomini, E.S.: Epistolarium i.m. 482.

³⁶ Piccolomini, E.S.: Epistolarium i.m. 177.

³⁷ Piccolomini, E.S.: Epistolarium i.m. 39.

³⁸ Jellegzetes, hogy Bél Mátyás a Schwandtner-féle kiadáshoz írt előszóban azt mondja, Vitéz nem annyira Ciceróval vagy Pliniusszal akart versengeni, mint inkább Symmachusszal és Sidonius Apollinarisszal – akik közül Bél szerint az első nem érte utol, a másodikat igen. (Scriptores rerum Hungaricarum. Szerk. Johann Georg Schwandtner. Bécs 1746. 2. kötet, V.)

³⁹ Ld. pl. Boronkai Iván: Vitéz János és Aquileiai Rufinus. Irodalomtörténeti közlemények 94. (1990) 213–217.

litterarum veterum regiones lassus forte versaberis, ad haec remittens animum iocabundus conquiescas, utque tandem, si summa miraberis, inferiora quoque probes”,⁴⁰

Jól látható, hogy Nagy Szent Gergely egy gondolatát parafrázeálja annak egy művének dedikációjából:

„Sed rursus dum cogito, quod saepe inter cotidianas delicias etiam viliores cibi suaviter sapiunt, transmissi minima, legenti potiora, ut dum cibus grossior veluti pro fastidio sumitur, ad subtiliores epulas avidius redeatur.”⁴¹

Egy másik helyen egy cicerói és egy kortárs, guarinói megfogalmazást illeszt egybe Vitéz, néhány szó módosításával:

„Igitur si tu quoque recte erudiri volueris, perge ut hos deinceps imitabundus aemuleris, ex iis velim edas paresque studia, ac demum adiungas frequentem usum, qui omnium magistrorum praecepta superabit. Nec amplius properes indoctam hanc scientiam consecrari, qua Te ipsum facile perdes, ad labefactandas eloquii vires procaciter obeuntem.”⁴²

Míg az első dőlt betűs részt Vitéz Cicerótól emelte át (*de oratore* 1, 15), addig a mondat vége Plutarkhosz Nagy Sándor-életrajzának Guarino által készített fordításából került be Vitéz szövegébe.⁴³ Ez utóbbi fordítást Veronai Guarino még Konstantinápolyban készítette 1403–1408 között, és 1412 után kezdte nyilvánosan terjeszteni.⁴⁴ Amellett, hogy arról is tanúskodik e részlet, hogy Vitéz kortárs humanista fordításokat is olvasott (talán nem csak Guarino Plutarkhosz-fordítását, hanem Vergerio Arrianoszát is?), azt is jól megmutatja, miképp lehetett egy birodalmat megdönteni kívánó férfi leírás az ékesszólás jellemzőjévé alakítani egyetlen szó (imperium – eloquium) cseréjével. Ahogy azt Vitéz leveleskönyvének példája mutatja, a humanista szöveggenerációs eljárások sok tekintetben a középkori kompilációs módszerek továbbélését is lehetővé teszik.

⁴⁰ Retorikai elemzésüket ld. Zsupán Edina: Vitéz János Leveleskönyve. In: Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Budapest 2008. 113–135.

⁴¹ Iohannes Vitéz de Zredna: Opera quae supersunt. Kiad. Iván Boronkai. Budapest 1980. 31–32.

⁴² Nagy Szent Gergely: Homiliarum in Ezechielem prophetam libri duo, dedikáció Marinianus püspöknek (Patrologia Latina 76, 785). Grégoire Le Grand: Homélie sur Ezechiel. Kiad. Charles Morel SJ. (Sources Chrétiennes 327.) Paris 1986. 48.

⁴³ Plutarchus Cheronensis: Graecorum Romanorumque illustrium vitae. Basel 1535. 264v. „Inde Lysimachi et Agnonis instare, qui virum affirmabant ad labefactandas imperii vires procaciter obeuntem.”

⁴⁴ A datálásra ld. Marianne Pade: Guarino, his princely patron and Plutarch's Vita Alexandri ac Caesaris: an ineditum in Archivio di S. Pietro H 31. Analecta Romana Institutii Danici 17–18. (1989) 133–147.; Marianne Pade: The Dedicatory Letter as a Genre. The Prefaces of Guarino Veronese's Translations of Plutarch. In: Acta Conventus Neolatinii Torontonensis. Kiad. Alexander Dalzell, Charles Fantazzi, Richard J. Schoeck. Binghamton, N.Y. 1991. 559–568. Marianne Pade: The Reception of Plutarch's Lives in 15th century Italy. Copenhagen 2007. 2. kiad., 133–136.

Kérdés, hogy Vitéz vajon kompiláló-imitáló-aemuláló írásmódja során használhatta-e Vergerio leveleit? Egy Vergeriótól merített félmondat, vagy tőle átvett szófordulat minden más forrásnál világosabban mutatná ki a kettejük közti folytonosságot. Sajnos erre példát még nem találtam, de mindenképp figyelemre méltó egy levél, amelyet Gasparino Barzizza írt Francesco Zabarellához Padovából 1414 augusztusában Vergerio iránti lekötelezettsége tárgyában. A Vitéz-leveleskönyv figyelmes olvasói minden bizonnyal emlékeznek arra a retorikai játéokra, amellyel a gyűjtemény indul: az Ivanicsi Páltól érkezett felszólításra Vitéz úgy reagál, mintha egy adósságba kényszerítették volna:

„Rursus evocor instancia tua usum seriemque laboris repetere, quo compos efficeris debiti, superiro mea caucione polliciti. [...] Sed uter nostrum inquit exinde pacti genus prevaricatus sit, tu pro te videris [...] At mihi multo asperior exactio ipsa visa est, quam pactio fuit, quandoquidem decidis tempore conducto, et numero adicis, atque (ut pace tua loquar) fenore in fedus irruis. Quo fiet, ut dum me debitorem huius morati federis insimulas, tu ipse fenoris expetiti reus videberis.”⁴⁵

A levélgyűjtemény összeállítása tehát adósság, ám ennek gyorsított, kamatokkal növelt kikényszerítése Ivanicsi Pál részéről az eredeti adósmegállapodás felrúgása: „Elöttem azonban maga a végrehajtás sokkal kegyetlenebbnek tűnik föl, mint amilyen a szerződés volt, mivelhogy a kialakult időt megrövidítéd, a mennyiséget pedig megnöveled, és (engedelmeddel legyen mondva!) uzsorával zúzod szét szerződésünket, aminek az a következménye, hogy miközben reám kened a szerződésteljesítés halogatásának a vétkét, magad fogsz bűnösnek találatni uzsora követelésében.”⁴⁶

Figyelemreméltó, hogy Gasparino Barzizza Francesco Zabarella kardinális-hoz intézett levelében ugyanígy az adósság metaforikájával jellemzi patrónusával szemben érzett lekötelezettségét, amelyet Vergerio közvetített számára:

„Tantum ergo hac re tibi debeo, quanti amicitiam hominis et eruditissimi [Petri Pauli Justinopolitani] facio. Qui si solvendo essem, non differrem in diem, sed statim hoc alieno aere me exolverem. Nunc vero quum nihil dicerem mihi etiam religio sit, ut verbis poetae comici utar, et me ipsum superiori tempore pro multis aliis meritis suis insolutum dederim, *faciam quod debitores non mali solent, quum non suppetentes sunt, unde suis creditoribus reddant, saltem hoc curant, diligentem calculi rationem habeant. Conficiam ergo novos calendarios, nam priores, tuis creditis iam omnes sunt pleni, et a capite libri in albo, ut dicitur,*

⁴⁵ *Vitéz de Zredna, I: Opera* i.m. 37.

⁴⁶ *Vitéz János: Leveli és politikai beszédei*. Ford. Boronkai Iván. Budapest 1987. 51.

*scribam: Receptum P. P. Vergerium nostrum: Summam autem non taxabo, est enim mea sententia inextimabilis. Tu quanti voles taxabis, et ego ratum habeo. Vale.*⁴⁷ Mint Barzizza mondja a kardinálisnak, „azt fogom tenni, amit a jó adósok tenni szoktak, ha nem tudják honnan megadni adósságukat hitelezőjüknek: legalább arra figyelmet fordítanak, hogy pontosan számon tartsák adósságukat. Ezért hát új naptárt kezdek, mert a korábbiak már tele vannak a tőled kapott hitelekkel, és a hóféhér könyv elejére fogom írni: „Átvette P. P. Vergerio”: az összeget pedig még megtaksálni sem fogom, mert véleményem szerint felbecsülhetetlen.” Talán ez a részlet inspirálta Vitézt saját, válaszlevélnek álcázott dedikációja megfogalmazásában?

A magyarországi humanizmus kezdetén levélgyűjtemények és levelezés által létrejött kapcsolatok állnak. Ahhoz, hogy megértsük, miért is fontos egy levélgyűjtemény, amilyen Piccolominié, Trösteré, vagy éppen Vitéz Jánosé, meg kell ismerkednünk a humanista levélírás módszertanával. Ez a konferencia jelenlevő hallgatósága számára tulajdonképp ismerős lesz, hiszen nagy mértékben támaszkodik a középkori levélmintakönyvek, ars dictandi-k, ars arengandi-k révén kialakult késő-középkori jegyzői és oklevélírói gyakorlatra. A szövegek alapvetően formuláris elemekből építkeznek, amelyek elsődleges funkciója a szöveg hitelességének a megerősítése, nem pedig a forrás felismerése, vagy pedig valamilyen intertextuális kapcsolat létrehozása. Ahogy a középkori oklevelek elsősorban a megfogalmazás sikeressége és auctoritása miatt veszik át pl. Pietro della Vigna egy-egy arengáját,⁴⁸ és nem azért, hogy Pietro della Vigna szövegére, életére vagy műveire utaljanak, úgy a humanista levélgyűjteményben is alapvetően a szövegre, és nem a szerzőre utalnak; a felhasznált szöveg megfogalmazásának klasszikus hitelességét használják fel újra, eltekintve attól az esettől, ha expliciten hivatkoznak egy-egy szerzőre. A legfontosabb különbség, hogy a humanista levélgyűjteményekben a hitelesnek, auctoritással rendelkezőnek tekintett szövegek köre más, mint a középkori formuláriumban. Itt az antikvitásból származó szövegek töltik be annak a szövegbázisnak a szerepét, amelyet a formuláriumban az arengák, vagy a kánon- és világi jog forrásszövegei jelentenek: Ulpianus vagy a Liber Sextus helyett Cicero, Szt. Jeromos vagy épp Nagy Szt. Gergely klasszikus szövegeit adják meg a szöveg hitelességét. Az eljárás módok viszont nagyon hasonlóak: az elvétel, és hozzáadás, és a legfontosabb metódus, az egyes szövegelemek szinonimikus vagy antitetikus cseréje

⁴⁷ *Vergerio, P. P.: L'Epistolario* i.m. 356.

⁴⁸ *Benoît Grévin: Rhétorique du pouvoir médiéval. Les lettres de Pierre de la Vigne et la formation du langage politique européen (XIIIe-XVe siècle)*. (Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, 339.) Rome 2008. A magyar példákat ld. uo., 863-864.

minden történész számára ismert lehet a formuláriumokból is. Vitéz levélgyűjtemény kancelláriai oktatás céljára készült, ezért sok esetben idéz is forrásokat – ezek azonban nem lépnek túl a legfontosabb Vitéz által kedvelt klasszikus szerzők körén: Cicerón, Terentiuson, Lucanuson, Plautuson. Legalább ennyire érdekes, hogy melyek azok a szövegrészek, amelyeket látens módon emelt át, hiszen ezek nem annyira azt a szerzői kánont mutatják be, amelyet diákjai, a jövődöbéli jegyzők elé akart állítani, hanem azokat, amelyeket ő maga jónak, imitációra méltónak tekintet.